

УДК 94 (477): 282

О. А. Буравський,*доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирський державний університет ім. Івана Франка*

РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІЇ В СІЧНЕВОМУ ПОВСТАННІ 1863 – 1864 РР.

У статті на основі архівних документів проаналізовано участь римо-католицького духовенства Правобережної України і Білорусії в Січневому повстанні 1863 – 1864 рр.

Ключові слова: *римо-католицьке духовенство, Правобережна Україна, Білорусія, Січневе повстання.*

РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКОЕ ДУХОВЕНСТВО ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ И БЕЛОРУССИИ В ЯНВАРСКОМ ВОССТАНИИ 1863 – 1864 ГГ.

В статье на основе архивных документов проанализировано участие римско-католического духовенства Правобережной Украины и Белоруссии в Январском восстании 1863 – 1864 гг.

Ключевые слова: *римско-католическое духовенство, Правобережная Украина, Белоруссия, Январское восстание.*

THE ROMAN CATHOLIC CLERGY IN THE RIGHT BANK UKRAINE AND BELARUS IN THE JANUARY REBELLION OF 1863 – 1864

In the article on the basis of the archive materials analysis the role of the Roman Catholic clergy of the Right Bank Ukraine and Belarus in the January rebellion of 1863 – 1864.

Keywords: *Roman Catholic clergy, the Right Bank Ukraine, Belarus, January rebellion.*

Важливим питанням сучасної історії є роль і місце різних конфесій у суспільно-політичному житті регіонів. У цьому контексті науковий інтерес викликає проблема участі римо-католицького духовенства в

польському національно-визвольному русі другої половини XIX ст. на Правобережній Україні та Білорусії, зокрема в Січневому повстанні 1863 – 1864 рр.

Вказана проблематика відображена в працях радянських істориків Г. Марахова [1; 2], В. Зайцева [3]. У дисертації вітчизняного дослідника Е. Зваричука [4] проаналізовано суспільно-політичну активність римо-католицьких священників на Поділлі під час польського повстання 1863 – 1864 рр. У польській історіографії заслуговують на увагу праці Ф. Равіти-Гавронського [5; 6].

У статті зроблено спробу простежити участь римо-католицького духовенства Правобережної України і Білорусії в Січневому повстанні 1863 – 1864 рр. на основі документів Державного архіву Житомирської області (Ф. 178), Державного архіву Рівненської області (Ф. 379), Державного архіву Російської Федерації (Ф. 109) та Російського державного військово-історичного архіву (Ф. 484).

Повстання в Царстві Польському, що розпочалося 10 січня 1863 р. і згодом поширилося на Правобережну Україну, породило в значній частини поляків надію на відродження незалежної польської держави. Воно поставило перед царською адміністрацією, як зазначає А. Кострикін, ще одну проблему, пов'язану з польським антиросійським рухом, – колонізацію непольського елемента, яка здійснювалася у формі релігійного прозелітизму (навернення в католицьку віру місцевого населення. – прим. авт.) в Україні та Білорусії [17, с. 58].

Римо-католицьке духовенство під час польського повстання 1863 – 1864 рр. на Правобережжі взяло активну участь у збройній боротьбі з царатом. У «Щорічнику католицькому» за 1863 р. зазначалося, що польське повстання є бій Божий, і віруючий католик повинен уважати, що розпочата боротьба – справа не тільки патріотична, а й релігійна [18, с. 769].

Потрібно наголосити, що найактивнішою була участь ксьондзів та ченців у патріотичному русі саме у Волинській губернії. Зокрема, в повідомленні офіцера корпусу жандармів шефу жандармів О. Бенкендорфу підкреслювалося, що польський елемент у період насильницького панування поляків на Волині міцно утвердився серед місцевого населення за сприяння католицизму – основи польського патріотизму [16, арк. 33].

Так, за підтримку повсталих у Заславському повіті був заарештований та засуджений до 12 років каторжних робіт на копальнях ксьондз Л. Малевич; за зберігання зброї та заклики до боротьби із самодержавством серед мешканців с. Киселівки Житомирського повіту був

засуджений у лютому 1864 р. до 10 років каторги на Акагуєвських копальнях Нерчинської губернії ксьондз П. Храевич [9, с. 92].

Ксьондз Й. Савінський із Старокостянтинівського повіту за підтримку постанців був висланий під нагляд поліції у Самарську губернію [19, с. 95].

Із секретного доносу штабс-капітана корпусу жандармів Романовича шефу жандармів від 20 червня 1863 р. за № 272 стало відомо, що 1 червня 1863 р. у Володимирському повіті в будинку поміщика Загурського був зариманий ксьондз Зінкевич, у якого під час обшуку виявлено нову революційну газету під назвою «Дзвін духовний», зошит із неприпустимими проповідями та віршами, а також паспорт народного уряду. Ксьондз Зінкевич та поміщик Загурський були заарештовані [16, арк. 138–139].

Із секретного доносу штабс-капітана корпусу жандармів від 3 липня 1863 р. за № 293 дізнаємося, що 30 червня 1863 р. в м. Новограді-Волинському був заарештований ксьондз Чарковський, який після богослужіння, незважаючи на присутність у костелі начальника поліції та інших місцевих поліцейських чиновників, у проповіді закликав поляків не падати духом, а продовжувати розпочату справу повстання з посиленою енергією. Під час обшуку в ксьондза було виявлено революційні книги. За розпорядженням волинського губернатора його відправили в Житомирську тюрму, а справу передали до військово-слідчої комісії [16, арк. 150].

Римо-католицькі священники на Волині зі зброєю в руках відстоювали ідеї польського визвольного руху. Наприклад, 13 травня 1863 р. в бою з царськими військами під с. Миньковці Заславського повіту із 78 вбитих повстанців було три ксьондзи [20, арк. 39].

На Поділлі із січня 1863 р. по вересень 1864 р. відбулося близько 30 акцій релігійного протесту [4, с. 142].

Подільські ксьондзи також активно боролися з російським самодержавством. Так, ксьондз Зінковецького приходу Гайсинського повіту М. Вишинський за виявлення ворожих почуттів до уряду був висланий із Подільської губернії на проживання в Архангельську губернію під суровий нагляд поліції [21, с. 227]. Ксьондз із містечка Тульчин Брацлавського повіту Л. Домбрович за зберігання зброї розпорядженням командувача військ Київського військового округу 6 лютого 1866 р. був засланий у Казанську губернію [19, с. 33].

Антиурядова діяльність подільського римо-католицького духовенства поширювалася також на територію Волині. Наприклад, представники волинської шляхти звернулися до Житомирського поліцейного

відділку з проханням захистити їх від домагань ксьондза Миньковецького костелу Храпевича підтримати повстання. Вони доносили поліції, що ксьондз Храпевич допомагав житомирському ксьондзу Кожуховському зберігати в єпископській каплиці зброю та проводити агітацію серед селян [4, с. 143].

На Київщині римо-католицьке духовенство активно проводило агітацію серед населення, прагнучи залучити його до боротьби із царизмом. У Карабашинській волості Радомишльського повіту ксьондз Іполіт Таші був звинувачений у зберіганні та поширенні польської революційної літератури серед дворян Подільської губернії, в проголошенні проповідей у революційному дусі, у підмові українських селян приєднатися до повстанців. Його було заарештовано і за постановою Київської кримінальної палати заслано під нагляд поліції в Пензенську губернію [15, арк. 267–268]. За активну участь у повстанні був засланий до Сибіру священник Бердичівського повіту Ф. Димінський. У 1872 р. він був переведений під нагляд поліції в Архангельську губернію [21, с. 244]. Настоятель костелу в Радомишльському повіті за надання коней заколотникам був засланий у 1865 р. в Казанську губернію [19, с. 100].

Відзначимо і той факт, що в цей час не всі ксьондзи на Правобережжі підтримували рух опору польського народу. Зокрема, на Поділлі ксьондз Проскурівського костелу Щепанський у листопаді 1861 р. попередив керівника місцевої поліції про отриманий лист із проханням надати посильну допомогу в проведенні урочистої служби на честь загиблих бійців польського повстання 1830 – 1831 рр.

Костел був зачинений, ксьондз звернувся до віруючих із проханням розійтися по домівках [4, с. 139].

Ксьондзів, які не проявляли симпатій до повстанців, останні карали. Наприклад, 6 жовтня 1864 р. в костелі містечка Вольськ Дубнівського повіту Волинської губернії під час вечірнього богослужіння відставний штабс-капітан Лутковський ударив ксьондза Томкевича по обличчю в присутності прихожан за те, що той не брав участі в минулому революційному русі, за що Томкевича називали поліцейським комісаром [16, арк. 269–270].

Водночас зауважимо, більшість українців, навіть римо-католиків, не лише не підтримала визвольну боротьбу поляків, а й вороже, як підтверджують архівні документи, до неї ставилася. Місцеві селяни активно допомагали російським військам у придушенні збройного виступу в регіоні.

Варто зазначити, що ксьондзи робили спроби залучити до повстання українське селянство. Проте останні не підтримали цей рух опору, оскільки споконвічно вбачали в польських панах та ксьондзах своїх головних визискувачів [14, с. 111], а тому вели боротьбу проти них. У доносі полковника корпусу жандармів Грибовського шефу жандармів від 5 травня 1863 р. підкреслювалося, що селяни повстання 1863 р. сприймають по-своєму. Говорячи їх словами, вони дочекалися слушного часу, щоб знищити «віру ляхів» та звільнитися від повинностей за наділену їм землю. Губернське начальство заборонило селянам здійснювати свавілля проти причетних до заколоту осіб. Однак ця заборона не подіяла на селян, які були сповнені ненавистю до своїх панів та інших осіб польського походження [15, арк. 68].

Із секретного доносу шефу жандармів від 11 червня 1863 р. видно, що виступ українського селянства під час повстання проти польської шляхти та римо-католицького духовенства налякав не лише поляків, а й російських чиновників. Як зазначав у доносі підполковник Оволобов, біскуп Боровський надіслав київському, подільському і волинському генерал-губернатору скаргу, в якій повідомив, що селяни здійснюють анархію, грабують поміщицькі садиби, дворяни розбіглися та виїхали, католицькі храми зовсім опустіли. Начальник Волинської губернії з цього приводу отримав від генерал-губернатора письмове розпорядження, в якому давалася вказівка негайно придушити будь-яке свавілля з боку селян. Якщо не зупинити (революційного. – прим. авт.) руху та участі в ньому простого класу (українських селян. – прим. авт.), то безладдя на Волині набере загрозливих розмірів [16, арк. 135].

У Київській губернії селяни звинуватили ксьондза в тому, що він під час богослужіння в костелі підмовляв їх приєднатися до поляків [15, арк. 267–268]. У повідомленні київського, подільського і волинського генерал-губернатора Анненкова шефу жандармів було охарактеризовано ставлення українських селян до повсталих та допомога їх урядовим військам у придушенні повстання в Правобережній Україні. Зокрема, в ньому зазначалося, що селяни Київської губернії не співчують польському повстанню, бо озлоблені на поляків. Ні обіцянки волі, ні дарування земель із роздаванням золотих грамот на їх володіння – ніщо не змогло здружити їх із поляками [15, арк. 64]. У Житомирському повіті селяни відігнали 30 озброєних заколотників та відбили в них значну кількість пороху, бойових патронів; у Бердичівському повіті захопили більше 100 заколотників зі зброєю; в Київському повіті досить старанно допомогли справі порядку: із 60

полонених, доставлених до Києва, 30 було взято в полон селянами; у Радомишльському повіті селяни відбили напад заколотників на с. Соловйовку [15, арк. 60, 65–66].

Польський історик Равіта-Гавронський зазначає, що «українське населення було байдужим до повстання, оскільки воно не вело боротьбу за державну незалежність. Підтримку повстали в 1863 р. могли очікувати тільки від поляків, які були найактивнішими, особливо в перший період озброєного руху» [6, с. 22].

Потрібно зауважити, що не виявляли симпатій до повстанців не лише українські селяни. Російський науковець А. Кострикін підкреслював, що 67 відсотків польських селян, які становили більшість населення Царства Польського, не підтримали повстання 1863 р., яке мало не лише дворянський, а й яскраво виражений клерикальний характер. Вони проявили до нього байдужість і навіть ворожість [17, с. 57]. Частина тих, хто брав участь у боротьбі, втратила надію на визволення, зненавиділа ідеологів повстання. Наприклад, 18 травня 1863 р. після бою з повстанцями в Заславському повіті, підбираючи вбитих і поранених, російські солдати підійшли до тяжко пораненого поляка, який сказав батальйонному ад'ютанту: «Хай будуть прокляті пани і ксьондзи, які умовили мене взяти участь у повстанні обіцянками, що через деякий час я буду добре жити, адже я залишив жінку, дітей та все своє останнє майно» [16, арк. 123].

Білоруське селянство також не підтримало збройний виступ поляків. У загонах польської шляхти у східних землях сучасної Білорусії взяло участь лише 5-7 відсотків селян. Місцеві селяни відмовлялися воювати за «польську справу» [22].

На початку 1863 р. повстання охопило землі Білорусії. Римо-католицький клір взяв у ньому активну участь. «Римо-католицьке духовенство, – як зазначав генерал-губернатор Північно-Західного краю М. Муравйов, – виступило на чолі повстання; римо-католицькі монастирі стали центром революційної організації та пропаганди».

Не зважаючи на те, що 31 січня 1863 р. віленський римо-католицький єпископ Красинський видав циркуляр, яким заборонив духовенству єпархії підтримувати повсталих, агітаційно-пропагандистська діяльність священнослужителів продовжувалась. Чимало з них мали зв'язки із збройними загонами. Наприклад, священники Козловський, Гінтаут і Заріжський входили до складу Гродненської революційної організації.

У донесенні мінського жандармського штаб-офіцера про політичне становище в губернії (1863 р.) зазначалось, що в м. Слуцьку неспо-

кій. Всі жителі католики – духовенство, дворяни, чиновники та учні нав'яні революційним духом [23, с. 5–7].

За участь в повстанні у Білорусії 294 ксьондзи зазнали різних покарань. Серед них 36 були заслані на каторжні роботи, а 25 – на поселення в Сибір [23, с. 10].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що ідеологи польського національно-визвольного руху не спромоглися виробити програму співпраці з українцями і білорусами, яка відповідала б їхнім національним інтересам. Римо-католицькі священники будували свої стосунки з місцевим населенням на обіцянках, які мали вирішити після поновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р., на впровадженні політики окатоличення та ополячення. Більшість українців і білорусів, навіть римо-католиків, не лише не підтримала збройну боротьбу поляків, а й вороже, як підтверджують архівні документи, до неї ставилася. Що з того, що це була національно-визвольна боротьба, зазначає дослідник М. Сивіцький, якщо на її прапорах незалежність малювалась у кордонах перед поділом. Тому українські та білоруські симпатії переходили від борців за свободу до військ окупанта, а повстання завершувалися марнуванням цвіту молоді, заповненням Сибіру, ліквідацією всіх свобод і конфіскацією майна поміщиків [24, с. 40].

Список використаних джерел:

1. Марахов Г. И. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине / Г. И. Марахов. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1967. – 256 с.
2. Марахов Г. И. Социально-политическая борьба на Украине 50–60-е годы XIX века / Г. И. Марахов. – К. : Вища школа. Изд-во при Киев. у-те, 1981. – 159 с.
3. Зайцев В. М. Социально-сословный состав участников восстания 1863 года (опыт статистического анализа) / В. М. Зайцев. – М. : Наука, 1973. – 232 с.
4. Зваричук Е. О. Римо-Католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Зваричук Едуард Олександрович. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 229 с.
5. Rawita-Gawroński Fr. Rok 1863 na Rusi. Ukraina, Wołyń, Podole / Fr. Rawita-Gawroński. – Lwów : Nakładem Księgarni H. Al Thnberga, 1903. – 356 s.
6. Rawita-Gawroński Fr. Rok 1863 na Rusi. Rus czerwona i Wschód / Fr. Rawita-Gawroński. – Lwów : Nakładem Księgarni H. Al Thnberga, 1902. – 352 s.
7. Показания и записки О. Вайде. – М. : Наука, 1961. – 630 с.
8. Билунов Д. Б. Правительственная политика в отношении римско-католической церкви (60-е годы XIX в.) / Д. Б. Билунов // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 8. – История. – 1996. – № 4. – С. 19–43.

9. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія : істор. нарис / Ю. Білоусов. – Житомир : [б. в.], 2000. – 314 с.
10. Пяткова С. Г. Польская политическая ссылка в Западную Сибирь в пореформенный период: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Пяткова Светлана Геннадьевна. – Сургут, 2004. – 205 с. (Прилож. 21 с., табл. 4 с.).
11. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. 178, оп. 1, спр. 1011.
12. Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. 379, оп. 1, спр. 11.
13. Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 50, спр. 26.
14. Марахов Г. И. Социально-политическая борьба на Украине в 20–40-е годы XIX века / Г. И. Марахов. – К. : Вища школа, 1979. – 151 с.
15. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 109, 1-ша експедиція, оп. 38, спр. 23, ч. 17.
16. ДАРФ, ф. 109, 1-ша експедиція, оп. 38, спр. 23, ч. 18.
17. Кострыкин А. Н. Формирование новой конфессиональной политики России в Царстве Польском (середина 60-х годов XIX века) / А. Н. Кострыкин // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 8. – История. – 1995. – С. 57–68.
18. Сведения о польском мятеже 1863 года в Северо-западной России. – Вильно: Тип. Губ. Правления, 1868. – Т. 2. – 822 с.
19. Павлов В. А. Польская политическая ссылка в Казанской губернии во второй половине XIX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Павлов Вячеслав Анатольевич. – Чебоксары, 2004. – 178 с. (Прилож. 131 с.).
20. Російський державний військово-історичний архів (РДВІА), ф. 484, оп. 1, спр. 83.
21. Кононова Л. П. Ссылка участников польского восстания 1863–1864 годов (по материалам Архангельской губернии: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Кононова Людмила Павловна. – Архангельск, 2004. – 338 с.
22. Новик Е. В 1863 году белорусы поддержали не Польшу и Калиновского, а Россию и государя / Е. Новик [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.ИА REGNUM.by/news>
23. Линкевич В.Н. Межконфессиональные отношения в Беларуси (1861–1914 гг.) / В.Н. Линкевич. – Гродно : ГрГУ, 2008. – 105 с.
24. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / М. Сивіцький ; Пер. з пол. Є. Петренка. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – Том перший. – 344 с.